

УДК 687.016

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-3\(186\)-67-70](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-3(186)-67-70)

Шнуренко Тетяна

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-7468-1465>

ГЕОМЕТРИЧНА ОРНАМЕНТИКА ТРАДИЦІЙНИХ ЖІНОЧИХ СОРОЧОК ПОЛІССЯ

А Підкреслено, що одяг виступає репрезентантом культури певного народу. Відмічено, що наявність геометричної орнаментики у жіночих сорочках Полісся дозволяє говорити про її архаїчне походження. Відзначено основні фігури, що використовуються в геометричній орнаментики Полісся. Наведено глибоку символіку орнаментики, що представлена у жіночих сорочках.

Ключові слова: сорочка; одяг; геометрична орнаментика; квадрат; ромб; символіка

Актуальність проблеми. Сорочка, будучи частиною традиційного одягу українців, є важливим складником національної культури. Дослідження тих прадавніх символів і значень, які були закладені в орнаментики сорочок, демонструє сакральні сенси, що містились у витворах народної культури. Виявлення особливостей геометричних орнаментів, які наявні у конкретному регіоні, зокрема у Поліському, є розробкою, що має значний потенціал для розуміння вітчизняного декоративно-ужиткового мистецтва.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі протягом останніх років склався досить значний базис робіт, які б були присвячені дослідженню українського народного одягу. Низка праць є досить ґрунтовними та такими, що спрямовані на змалювання одягу конкретного регіону. Серед таких робіт варто згадати праці О. Косміної, яка надала багато фактичних відомостей, пов'язаних з одягом Полісся [2], а також Л. Пономар [5; 6]. У цих роботах хоча й представлені дані, проте їм бракує аналітичності. Специфіка символіки орнаментів, проте, насамперед рослинних, здійснено в роботі Ю. Нікішенко [4]. Більш світоглядно-узагальнені дані представлено в статтях О. Шпилової [7], яка пропонує використовувати одяг у якості інструменту пізнання культури та Ж. Янковської [8], яка спрямовує дослідницьку увагу на специфіку відображення культу предків у родинній обрядовості українців. Висвітлення певних семантичних аспектів, притаманних українській вишивці, здійснено в роботах С. Китової [1] та А. Колесникової [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що існують наукові розробки, присвячені дослідженню українського національного одягу українців, чимало аспектів, пов'язаних із регіональною

орнаментикою жіночих сорочок Полісся, є недостатньо висвітленими, зокрема геометричність та її символіка.

Метою статті є розкриття особливостей геометричної орнаментики традиційних жіночих сорочок Полісся, виділення ключових символів і висвітлення спектру їх значення в контексті культури.

Викладення основного матеріалу дослідження. Україна, на відміну від багатьох інших країн, представлена низкою регіонів, які мають свою специфіку. Історичні реалії становлення української державності були пов'язані з тим, що різні територіальні осередки формувались під впливом етнічних культур інших народів. Окрім цього, й сама духовна культура українців формувалась під впливом різних чинників. Зокрема релігійний компонент включав як залишки язичницьких уявлень, так і нашарування християнської релігії. Особливо це проявлялось у культурі вшанування предків. «Культ вшанування предків в українській обрядовості пройшов довгий шлях свого розвитку. На нього вплинули як язичницький, так і християнський світогляд. Неможливо знищити того, що залягло глибоко, на архетипічному рівні людської свідомості. Тому в культурі предків спостерігаємо поєднання уявлень цих двох світоглядів. Людина водночас вірує як у сили природи, так і у вищу істоту, які керують її життям і потребують пошани» [8, с. 466].

Вплив у культурі релігійних, міфологічних чинників проявився у формуванні певних особливостей, які притаманні різним сферам людського побуту. Серед тих компонентів, що були невід'ємною частиною культури та залишаються її візуальним репрезентантом, є одяг. Його своєрідність, важливе значення в контексті культури, історична обумовленість, дозволяють казати про його виключне значення. «Антропологічні дослідження костюма

як однієї з доступних людині форм культури доводять, що одяг скоріше несе ознаки соціалізації, маркує людські ієрархічні зв'язки, але ніяк не прикриває від сорому перед наготою. Предметний світ одягу має найтісніший зв'язок із кожним індивідом окремо і суспільством у цілому і являє актуальні питання в широкому соціально-філософському контексті для вивчення різноманітних культурних процесів» [7, с. 213].

Одяг не лише мав важливе практично-прикладне значення, а й виконував роль репрезентанта соціального статусу людини. Окрім цього, певні компоненти вбрання мали й ознаки сакральності. Наприклад, вишивка, якою прикрашалась сорочка, була втіленням символів, що відігравали важливу роль у культурі українців. Власне, практика прикрашання одягу є однією з найдавніших і виступає втіленням прадавніх вірувань предків. Провідними уявленнями часів первісної культури постають анімізм, тотемізм, фетишизм і магія. Для культури, що здавна займалась землеробством, надзвичайно важливим було звернення до надприродних сил, що забезпечували виживання у разі сприятливих для життя та зрощування рослин умов.

Сорочка, особливо жіноча, мала надважливе значення. Будучи ключовою частиною вбрання, вона повинна була не лише бути частиною одягу та прикрашати свою власницю, а й оберігати її, надавати їй сил. Ставлення до жінки було пов'язано з її соціальною роллю та значенням. Будучи дійсною чи потенційною матір'ю вона повинна була бути особливо захищеною від потойбічних і ворожих сил. Саме тому до прикрашання жіночої сорочки приділялось більше уваги. Відзначимо, що в деяких регіонах України панувала практика виготовлення з крижмо, яке була обов'язковим компонентом хрещення дитини, згодом сорочки. Проте саме у Поліському регіоні крижмо просто зберігалось, а у разі смерті його клали у домовину, застеляючи нею. «Отже, в даному випадку крижмо символізує початок і кінець життєвого шляху» [8, с. 469]. Необхідно також відзначити, що чоловічі сорочки як даного, так і багатьох інших регіонів були дещо простіше вишиті, тому аналіз їх орнаменталії є скоріше похідним від тієї, що представлена у жіночих.

Якщо звернутись до аналізу жіночих сорочок Полісся, то варто згадати, що вони мали низку характерних особливостей. Насамперед, вони були, як зазначає О. Косміна, коротшими, якщо казати про Волинське Полісся. Цей чинник був обумовлений тим, що тут не носили незшитих форм стегового вбрання. «Матеріал – домоткане полотно; за побудовою станка – суцільні або до підтички; за виконанням плечової частини – з уставковими (полицковими) рукавами. Сорочки орнаментували переважно тканням; домінував геометричний орнамент червоного кольору» [3, с. 7–9]. Отже, колір вишивки був червоним і білим. Сорочки мали по-різному орнаментовані рука-

ви. Тобто сорочки поділялись на ті, що прикрашено поперечно або поздовжньо, коли була заповнена лише центральна частина. На Волинському Поліссі існували серпанкові сорочки, причому низка дослідників виділяли у них такі компоненти, як барабани, банкети, бігунка, брижі, гестка. Дослідники наголошують, що саме на Поліссі у вбранні збереглося чимало рис, які пов'язані саме з архаїчною культурою.

Барабанами або писаними називались рукави, які були переткані смугами по всій поверхні [5, с. 97]. Л. Пономар відзначає, що сорочки мали певні особливості, пов'язані із зонами, де їх було вироблено. На Західному Поліссі автор виділяв такі зони, як: 1) Ратнівський, північно-західна частина Любомльського, Камінь-Каширський райони; 2) Старовижівський, Ковельський, Турійський райони; 3) Володимир-Волинський, Локачинський райони [6], причому сорочки надзвичайно різнились у залежності від того, для яких подій вони призначались. Це могла бути сорочка буденна або святкова, призначена для молоді дівчини чи жінки, для бідних і заможних. Варто відзначити певні особливості сорочок, які були призначені для жінок різного віку. Так, наприклад, сорочки молодих дівчат оздоблювались вишивкою на грудях, вздовж ворота й на рукавах, причому оздоблення могло бути представлене незначним візерунком. У молодих жінок орнаментики було більше, вона мала більше вкривати тканину задля оберігання її власниці. У літніх жінок оздоблення орнаментом знову могло бути скромнішим.

У сорочках, що були на Волинському Поліссі, була практика використання техніки «занизування», що полягала у протягуванні нитки через усю тривалість орнаменту. Як правило, вишивка могла прикрашати весь рукав. Сам орнамент міг йти горизонтально на підпліччі, а також на полику, в той час як нижче нього використовувався принцип проробки горизонтальних смужок. Фактура орнаменту сорочок Полісся вирізнялась тим, що вишивка не лише вкривала усе тло, а й виступала завдяки технікам шиття.

Геометричні візерунки на сорочках мали давнє походження. На це вказував у своїй роботі Хведір Вовк («Відмінні риси південноросійської народної орнаментики»), наголошуючи на тому, що у XIX столітті продовжували превалювати саме геометричні малюнки та ті, що були похідними від них. Досить часто геометризовані та геометричні зображення могли мати назви, які були пов'язані з певними рослинами, проте ця подібність не реалізувалась на візуальному рівні. В цьому можна вбачати вплив архаїчних міфологічних уявлень. «Зокрема, нам траплялись варіанти назв геометричних орнаментів, які демонструють саме поступовість змін та їхній частковий характер: суто геометричні мотиви називались «барвінки», «хмелик», «сосонка», або інакше – «півонія», «фуксія» [4, с. 31].

Якщо ж звернутися до геометричних орнаментів, то найпоширенішими з них є ромби та квадрати. Ромбоподібна лінія могла досить часто повторюватись, причому частіше використовували червоні нитки, якими вишивали на білому полотні. Такі фігури, як ромб і квадрат, мали надзвичайно глибоке символічне значення. Рівність сторін втілювала ідею гармонії, балансу. Тому досить ймовірним було, що орнамент, який включав квадрати, повинен був уособлювати одне з найдавніших і базових явищ – силу землі чи на абстрактному рівні – матерію. Що ж стосувалось ромба, то він, як більш нестійка фігура, може нести у собі ідею руху. А. Колесникова відмічає семантику даних геометричних орнаментів. «Дані чотирикутні фігури символізують Матерію. Квадрат – стійка фігура, що відображає Матерію статичну. Ромб, який стоїть на одній точці, має велику свободу для руху і відображає Матерію у динаміці. Квадрат і ромб у більшості культур зображують Землю, а тому здавна вважаються знаками благополуччя, матеріального багатства, достатку» [2, с. 33]. Зображення ромбу несло семантику плодючості, як неживої природи (рослин, землі), так і людини.

Надзвичайно цікавим є поєднання комбінації з квадратів чи ромбів. Наприклад, чотири квадрати чи ромби, що відмежовуються лініями, що поєднуються у хрест, виступає результатом двох традицій – язичницьких міфологічних і християнських. «Варіаціями цих чотирикутників є поділ хрестом на чотири частини. За дослідженнями науковців і за давніми духовними знаннями – це космічний символ родючості, плодючості» [2, с. 33].

Отже, ще одним символом, який зустрічається сам по собі та утворюється шляхом комбінації інших – це хрест. Не варто пов'язувати його виключно з християнською традицією, адже фігури, утворені з чотирикутників, розмежованих хрестом, зустрічались ще в трипільській культурі, виступаючи символом плодючості. Серед геометрики, що наявна у вишивках, використовувалось коло та восьмикутники. Коло найбільше викликало асоціації із сонячним колом, яке у землеробських культурах здавна було центром міфологічних уявлень та одним із ключових компонентів культур. «Найбільш вагомим у вишиваних колах є символ сонця як запорука життя, добра і благополуччя, закликання всіляких родинних і господарських статків» [1, с. 57]. Окрім прямої аналогії із сонячним диском, коло могло також виступати символом нескінченності, ймовірно й безсмертя. Певною модифікацією кола виступають ламані лінії, зокрема спіралеподібні. Подібний малюнок міг також втілювати сили природи, зокрема вихори, бурю та т. п.

Одним із елементів, які використовуються в геометричній орнаментиці Полісся – це крапка. Як правило, вона може йти у поєднаннях з іншими елементами. Її семантика може доволі різнитися та охоплювати широкий

спектр тлумачень. Крапка може сприйматися і як символ зернини, краплі води, крові. Фактично вона може уособлювати все найвагоміше для представників культури, що пов'язана із землеробством.

Окрім вже згаданих фігур, які мали місце в геометричній орнаментиці жіночих сорочок Полісся, досить часто створювались не надто складні поєднання, де повторювались різні елементи. Мова йде не лише про вже згадані ромби, а й про восьмикутники. Вони виступали певним компромісом між фігурами з чотирма та більше кутами та колом. Так чільне місце надавалось розеткам, які мали парну кількість кінців – від чотирьох до восьми. Причому специфіка сорочок даного регіону полягала у тому, що вони могли чергуватися із уже згаданими – крапками, хрестами, колами. Окрім цього, до них могли долучатися ламані лінії.

Орнаментация у сорочках проявлялась у тому, що повторювали фігур утворювали бордюри. Ці поєднання чергувались частинами фігур, які вже були використані при оздобленні. Зірка, яка мала вісім кутів також була одним із геометричних орнаментів. Вона представляла собою комбінацію, що складалась з декількох простіших, зокрема ромбів. А. Колесникова зазначала, що даний орнамент демонстрував поєднання двох начал – жіночого та чоловічого, небесних світил – сонячного диску та місяця. «Вигляд цієї геометричної фігури являє собою ромб, з кожної вершини якого виходять пари променів-спіралей. У народі їх називають «баранячі роги». Восьмикутна зірка утворюється способом накладання прямого хреста (символ чоловічого начала, Сонця) і косоного хреста (символ жіночого начала, Місяця)» [2, с. 33].

Висновки. Тип орнаментации, представлений на сорочках Полісся, зберігає генетичний зв'язок з найраннішими архаїчними принципами вишивки. Тип орнаменту переважно є геометричним, що виступає показником їх давнього походження. Для сорочок Полісся притаманне використання простих фігур – квадратів і ромбів, які несуть глибокий символічний смисл. Комбінації, утворені за рахунок повторення даних фігур та їхнього поєднання з іншими – ламаними лініями, крапками – дозволяє створити складніші зображення (восьмикутники, восьмикутні зірки, групи з чотирикутників, розділені хрестом), що поєднуються у бордюри. Семантика даних орнаментів пов'язана з тими явищами, що безпосередньо впливали на культури, що займались землеробською діяльністю – небесні світила, дуальність чоловічого та жіночого начал тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають в окресленні точнішого значення кожного з елементів орнаментів, що використовуються у сорочках регіонів України, в тому числі й за рахунок залучення компаративного підходу, який дозволить провести аналогії із символікою інших етнічних культур.

 Список використаних джерел

1. Китова С. Полотняний літопис України. Черкаси, 2003. 223 с.
2. Колесникова А. В. Особливість семантики української вишивки. *Легка промисловість*. 2016. № 1. С. 32–35.
3. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Т. 2 : Полісся. Карпати. Київ : Балтія-Друк, 2009. 160 с.
4. Нікішенко Ю. І. Символіка рослинних орнаментів української вишивки на одязі початку ХХ ст. *Наукові записки. Теорія та історія культури / НУ «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2001. Т. 19. С. 30–35.
5. Пономар Л. Народний одяг Західного Полісся кінця ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами картографування). *Проблеми етномузикології*. 2011. Вип. 6. С. 97–103.
6. Пономар Л. Народний одяг Правобережного Полісся середини ХІХ – середини ХХ століть : іст.-етногр. атлас : словник. Київ : Бізнесполіграф, 2015. 268 с.
7. Шипилова Е. А. Костюм как инструмент изучения культуры. *Аналитика культурологии*. 2014. № 30. С. 210–214.
8. Янковська Ж. Відображення культу предків у родинній обрядовості українців. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. Вип. 34. С. 465–474.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 03.05.2019

Шнуренко Тат'яна. Геометрическая орнаментика традиционных женских сорочек Полесья.

А Подчеркнуто, что одежда выступает репрезентантом культуры определённого народа. Отмечено, что наличие геометрической орнаментики в женских сорочках Полесья позволяет говорить о её архаическом происхождении. Обозначены основные фигуры, которые используются в геометрической орнаментике Полесья. Представлена глубокая символика орнаментики, которая имеется в женских сорочках.

Ключевые слова: сорочка; одежда; геометрическая орнаментика; квадрат; ромб; символика

Shnurenko Tetiana. Geometric Ornaments of Traditional Women Shirts of Polissya.

S It was emphasized that clothes are representative of the culture of a nation. It is noted that the presence of geometric ornamentation in the women's shirts of Polissya allows us to talk about its archaic origin. Author describes the main figures used in the geometric ornamentation of Polissya, symbolism of ornaments, which is available in women's shirts.

Key words: shirt; clothing; geometric ornamentation; square; rhombus; symbolism

Шнуренко Тетяна Валентинівна, викладач кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв

E-mail: t.shnurenko@ukr.net